

ПАРАЛЕЛІ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ АРХІТЕКТУРИ ЖИТЛА ЗАХІДНОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО АВАНГАРДУ

Діденко К.,

доцент кафедри Основ архітектурного проектування,
yekaterina.didenko@gmail.com, ORCID:0000-0003-2567-686X

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Анотація. Статтю присвячено паралелям у практиці експериментів західного та українського авангарду в сфері житлової архітектури 1920-х – початку 1930-х років. Розглянуто соціально-житлові ранньомодерністські архітектурні концепції столичного Харкова як приклад поєднання авангардних радянських концепцій формування нової суспільної свідомості та західних концепцій стосовно житлової архітектури. В дослідженні виявлено основні загальносвітові тенденції в архітектурі житла 1920-х – 1930-х років та показано особливості реалізації авангардних концепцій натхнених як загальносвітовими тенденціями, так і радянськими наративами створення нової людини та нового суспільства, використовуючи архітектуру як інструмент.

Ключові слова: житлова архітектура, соціожитлові концепції авангарду, український авангард, столичний Харків.

Вступ. Столичний Харків відомий як експериментальна площадка для розбудови всесвітньо-відомих ранньомодерністських комплексів, був лабораторією створення нової людини для формування нового суспільного життя. Новий адміністративний центр з його унікальними житловими кварталами, де поєдналися концепції «будинку-комуни» та «житлового-комбінату», а також поселення, що базувались на концепції «міста-саду» та велике індустріальне «соцмісто» ХТЗ становлять інтерес не тільки як твори видатної художньої якості, але як цікаві соціально-типологічні експерименти, пов'язані з ідеєю створення нової людини та суспільства. Розбудова соціально-житлової інфраструктури столичного Харкова відбувалась не тільки під впливом авангардних радянських концепцій формування нової суспільної свідомості, а також і західних архітектурно-містобудівних концепцій. Саме на початку 1920-х рр. питання забезпечення житлом населення починають включатися у політичний дискурс. Архітектура та містобудування розглядаються як головний інструмент вирішення соціальних проблем, що у наступні роки переросте у тенденцію як на території Європи та США, так і у радянській Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема творчих та ідейних зав'язків архітектури заходу та радянського авангарду підіймається в дослідженнях час від часу, але як правило це стосується зав'язків із архітектурними зразками радянської Росії [4,5,8,9,12], що не сприяє повному розумінню паралелей між авангардними радянськими концепціями та загальносвітовими тенденціями. Інтернаціональні взаємозв'язки та їхній вплив на новаторську архітектуру радянської України у 1920-ті – на початку 1930-х років описано в роботах українських дослідників [1,10,11], але необхідно формування більш повного розуміння, додаючи аспекти та накопичуючи приклади. Оскільки архітектура України 1920-х – поч. 1930-х рр. стала яскравим прикладом втілення не тільки радянських ідеологічних парадигм та символів, а і залучила західні тенденції, які були виразно проявлені в архітектурі столичного Харкова, а житлова архітектура стала одним з інструментів соціально-політичного дискурсу та символічним відтворенням ранньомодерністських ідей та концепцій, то важливість і актуальність розкриття цієї теми не викликають жодних сумнівів.

Постановка завдання. Стаття має на меті простежити паралелі в експериментальній практиці західної та української архітектури житла столичного Харкова. Згідно вищезазначеній цілі поставлені наступні завдання:

- Виділити загальносвітові тенденції у архітектурі житла у 1920-і – 1930-і рр.;
- Виявити особливості реалізації авангардних концепцій в умовах розбудови житлової інфраструктури столичного Харкова.

Основний матеріал і результати.

Загальносвітові тенденції у архітектурі житла у 1920-і – 1930-і рр. У двадцять роки ХХ ст. культурні відносини між радянською Україною та європейськими країнами були різнобічними. Незважаючи на розбіжності у політичних та ідеологічних поглядах, були присутні спільні загальносвітові тенденції у архітектурі житла у 1920-і – 1930-і рр., суттєві для розуміння процесів, що відбувалися у будівництві столичного Харкова.

Харків, що був столицею у 1920-х – поч.1930-х рр. став експериментальною площадкою, де були втілені найбільш передові ідеї архітектури українського авангарду, що сформувалися на тлі як радянських так і загальносвітових тенденцій, які ми роздивимося далі.

Соціалізація містобудування та архітектури житлових комплексів. Хоча перші спроби соціальних ініціатив у сфері містобудування та будівництва житла робилися ще у ХІХ ст., періодом дійсного розквіту соціального будівництва та містобудування став саме міжвоєнний період. Руйнування міст у час Першої світової війни призвели до гострого дефіциту житла ще в передвоєнний час. Тому відновлення житлового фонду повинно було поєднуватись з його кількісним збільшенням. Крім того війна трансформувала геополітичну картину світу, трансформувала й міжнародні відносини, а також й соціальну структуру суспільства. Руйнування декількох імперій: Російської, Австро-Угорської та Пруської – спричинило встановлення нових політичних систем, які носили соціалістичний характер. На території Радянського Союзу, в Німеччині, в Угорщині, та у «Червоному Відні» уряд робив особливий акцент на соціальному будівництві. Це стимулювало розвиток подібних програм і в інших країнах світу.

В радянській Україні як і в інших країнах, що були утворені після руйнування імперій, соціальні конфлікти загострилися із особливою силою. Жовтневий переворот у Росії привів до громадянської війни, революція у Німеччині, що сталася у листопаді 1918 р. також спровокувала нові воєнні дії. Безлад і репресії розпочалися й у новостворених після розпаду імперій країнах: у Фінляндії, Болгарії, Венгрії. Атмосфера у суспільствах країн-переможниць теж була далеко неспокійною. В Італії, наприклад, страйки супроводжувалися посиленням ролі соціалістичних політичних організацій. Окремі з цих недовгих прокомуністичних рухів змінили диктатури: режим М. Хорті в Угорщині (1920-1944), фашизм Б. Муссоліні в Італії (1922-1943), які в свою чергу отримували популярність в широких масах за рахунок висування соціальних програм, які були конкурентоспроможні відносно до комуністичних ідей загальних рівності й достатку. У той же час у деяких капіталістичних країнах (наприклад, у Франції та Англії) партії соціалістичної й комуністичної спрямованості грали велику роль й періодично очолювали місцеві адміністрації.

Після першої світової війни значну частину житлового фонду було зруйновано, дефіцит житла був повсюдно, що приводило до того, що зменшувалася різниця між заробітною платою та платою за оренду. Навіть заможні шари населення втрачали доступ до вільного ринку нерухомості. В багатьох країнах Європи уряд вживав заходи для боротьби з подорожчанням житла. У 1917 р. було заморожено ціни на оренду у Голландії, у 1918 р. – у Італії. Однак часто обмежувальні міри призводили до зменшення вкладення приватних капіталів у дешеве будівництво і навіть житло середньої вартості, й залишила економічно вигідним коштовне будівництво, якого не торкалася політика цінового максимуму. Хоча умови ліквідації наслідків руйнувань нівелювали гостроту питання про приватну власність й проблема висувала як пріоритетне рішення саме централізоване втручання. У реальності все ж житлове будівництво в умовах капіталізму залишалось у сфері приватних ініціатив (саме

до цього періоду відноситься все ширше розповсюдження будівельних товариств) чи муніципалітетів.

У 1920-і рр. питання забезпечення житлом населення отримує статус соціально-політичного та архітектура починає розглядатися як інструмент вирішення соціальних завдань. Економічні плани будівництва дешевого житла входили як основні пункти до програм соціалістичних та лейбористських партій. Повсюдно створювались, розповсюджувались та знаходили своє значення будівельні кооперативи, розроблялися програми фінансування для громадських організацій, адміністрацій й приватних підприємців та активно підтримувались вкладення в житлове будівництво. У середині 1920-х рр. у Європі здійснилася найбільша кількість соціальних реформ, включаючи містобудівні проекти. Соціальні ініціативи у містобудуванні торкалися не тільки будівництва житла, а й створення інфраструктури (шкіл, ринків, поштових відділень, пралень тощо).

Житлове будівництво для різних прошарків населення. Житлове питання та будівництво масового житла у міжвоєнні роки стало однією з найважливіших тем в усіх індустріалізованих країнах й стосувалося як низьких так і середніх прошарків населення, для яких було розгорнуто пошуки нової типології житла. Крім того, виник новий тип житла «для заможних», що знаходився під впливом новітньої тенденції функціоналізму.

У великих західних містах у 1920-і – 1930-і рр. все більш посилювалась соціальна диференційованість їх території, основою для якої був перед усім дохід. Найбідніші прошарки населення було переселено з історичних центрів на периферію, але в той же час все більш чітко оформлюються периферійні райони для середнього класу й райони приватних вілл для найбільш забезпечених шарів населення.

Нові райони соціального й доступного житла міжвоєнного часу в структурному плані були достатньо різноманітними: використовувалися як перевірені містобудівні схеми, так і нові, та мали різне розташування відносно історичного центру та промислового виробництва. В окремих випадках будинки доступного житла з'являлися як точкова забудова у вже існуючих районах. Нові принципи організації житлових комплексів та нова типологія реалізувалися як правило в європейських країнах у експериментальних районах для незаможного населення. Це було пов'язано як з підвищеним інтересом архітекторів до даного питання, так і з увагою влади до необхідності нових стратегій економічності будівництва та відносною незалежністю від споживчої кон'юнктури. Основними замовниками були міські адміністрації, організації, що були зацікавлені в покращенні умов своїх службовці та держава. Будівництво здійснювалося кооперативами чи приватними фірмами, що отримували допомогу від держави або муніципального управління.

Повсюдним й одним з найпопулярніших типів проектування селищ доступного житла, який зачепив свідомість архітекторів багатьох країн, як до Світової війни та і в перші роки після неї був «місто-сад». Спочатку він являв собою не тільки характерне планування, а й увесь процес організації будівництва, його економічні й соціальні аспекти. У Англії у воєнні роки тип міста-саду знайшов державну підтримку. У 1915 р. Р. Енвін (1863-1940) [1,3] створює села для героїв – селища для робітників військових підприємств в Гретне й Істригсі при новій фабриці вибухових речовин. Заселена смуга простягнулася на 9 миль вздовж залізної дороги від Дорнока через Гретну до Лонгтауна. Після цього у 1918 р. в межах діяльності Національного комітету міст-садів розробляється п'ятирічна програма будівництва міст-садів [12], що мала на меті включення цієї програми у державний план післявоєнної реконструкції, яку було направлено на встановлення промисловості та збільшення житлового фонду країни.

У 1920 р. було зареєстровано товариство з будівництва міста-саду Уеліна, який повинен був продовжити досвід вже зведеного Летчворту (1903) й виправити всі його вади. Над проектом забудови працював Р. Унвін, який разом з Б. Паркером став одним з ведучих практиків упровадження та популяризації міста-саду. За генеральним планом міста-саду Уелін поділялося на житлову та промислову частини, межею розділу були залізничні путі. Центральною віссю промислової частини став широкий бульвар з двома рядами зелених

насаджень, які закінчувалися на півдні громадським центром, який контрастував зі звивистим плануванням вулиць житлової частини. Були передбачені численні зелені території – парк, спортивні та дитячі майданчики, школи з прилягаючими до них територіями. В 1929 р. поблизу Манчестера було зведено місто-супутник Візеншо [3] за проектом Б. Паркера, що у перспективі було розраховано на 100 тис. осіб. Однак економічна незалежність цих міст була лише частковою, успіх їх було забезпечено більш близькою, ніж у випадку Летчворту, відстанню до великого міста, а реалізація програми на загальнодержавному рівні виявилася неможливою.

Перехід від одно-двох поверхових будівель до багатопверхових будівель. Тип селища, що пов'язано з великим містом громадським транспортом й надалі продовжував бути популярним й у середині 1920-х рр., але з економічних причин малоповерхове будівництво, що складалася з окремих будинків на 1-2 сім'ї поступилося місцем будинкам з великою поверховістю й плануванню з більш високою щільністю. У наслідок розвитку будівельної техніки малоповерхова типологія районів соціального житла втратила свою економічну перевагу перед багатопверховою.

Так, наприклад, у Франції селища побудовані Громадським відділом житла департаменту Сени (OPHS) в голові з Анрі Селльє, починаючи з 1921 р. демонструють перехід типології забудови від окремих до багатоквартирних будинків: Булонь, Шампінї, Шарантон, Шатене-Малабрі, Женевійє, Ле Ліла, Мезон-Альфр, Ле Плессі-Робінзон, Ле Пре-Сан-Жерве, Стен, Сюресн, Ванв, Вітрі. Селище Н.В.М. Ля Мюетт в Дрансі неподалік від Парижу (Ежен Бодуен та Марсель Лодс, 1933) являє собою комбінацію висотної та маловисотної забудови (4 й 16 поверхів) та економічне планування житла. Такий самий принцип було реалізовано в проекті робітничого міста Вільжюїф А. Люрса (1933) [3,12]. Треба сказати, що у Франції, завдяки діяльності місцевих адміністрацій, найбільші масштаби отримує будівництво житлових районів, головним чином соціального характеру. З 1912 р. у Франції було дозволено муніципалітетам напряму займатися проблемою муніципального житла; таким чином при кожній місцевій адміністрації було створено свій відділ дешевого житла. Найбільш важливі реалізації міжвоєнного часу у французьких приміських районах були здійснені саме завдяки місцевому управлінню, серед яких було немало адміністрацій соціалістичного й комуністичного напрямку. Це дозволяло розвивати й місцеву інфраструктуру, зводити будівлі побутового обслуговування та соціального характеру. Серед них були: селище Булонь Біанкур (арх. Т. Гарньє), театр-ринок в Кліші (арх. Е. Бодуен, М. Лодс, Ж. Пруве), школа ім. К. Маркса у Вільжюїф (арх. А. Люрса), а також було відчинено різні соціальні служби, в тому числі, медичні диспансери.

Серед ініціатив Лондонської обласної ради (LCC) було котеджне селище «героїв війни» на 90 тис. жителів з типовою забудовою та системою соціального обслуговування Беконтрі у Дагенхемі, в 19 км від центру Лондона.

У Голландії участь держави в основних проектах для суспільної користі було розпочато ще у середині XIX ст. У 1920-і рр. ця країна була одним з європейських лідерів з проектування соціального житла, в чому важливу роль грають архітектори авангарду (Я. Ауд, робітниче селище Кіфкок у Ротердамі, 1926).

Житло з обслуговуванням. У рамках пошуків нових типів житла у 1925-1930 рр. неподалеку від Франкфурта по проекту представника архітектури авангарду Е. Майя було зведено 15 тис. квартир на 50 тис. осіб, а також будинки побутового обслуговування. Комплекси на 1200-1500 осіб включали в себе як односімейні будинки, так й будинки-комуни. Архітектор проектував також меблі й фурнітуру («Франкфуртська кухня», 1929), що максимально ефективно вирішували проблему малометражних квартир. Завдяки журналу «Новий Франкфурт» («Das Neue Frankfurt»), що виходив у 2-й пол.1920-х рр., цей досвід отримав світову популярність та робота Майя, присвячена забезпеченню житлом широких мас населення, зацікавила архітекторів Радянського Союзу (куди його й було запрошено працювати у 1931 р.). Взагалі, зі сторони радянського союзу житлове будівництво та будівництво мікрорайонів, якими в Німеччині займалися Б. Таут, О. Хеслер, В. Гропіус і Е.

Май, викликало особливий інтерес, і не тільки в технічному і функціональному, але й в соціальному аспекті. Рішення житлового питання було центральною темою при обміні досвідом. Коли народний комісар з питань освіти Анатолій Луначарський під керівництвом Бруно Таута оглядав мікорайон Хуфайзен (Hufeisensiedlung) в районі Брітц (Britz), він сказав: «Це побудований соціалізм» [4]. Б. Таут відіграв важливу роль посередника у відносинах між Німеччиною і Радянським союзом.

Ще одним будинком, що був дуже схожим за структурою на будинок-комуну є «Будинок холостяків» у Берліні (1929, арх. Г. Шарун).

Житлові будівлі з обслуговуванням були частково реалізовані завдяки школі Баухаузу. У 1922 – 1923 рр. було створено типовий проект будинку та його меблювання, який було відкрито для відвідування в якості постійної виставки. Строчна забудова, блоковані будинки, будівлі сектору обслуговування більшої поверховості, односімейні будинки викладачів на периферії (було реалізовано тільки один зразковий односімейний будинок за проектом Г. Мухе) являли модель селища економічного житла.

Житло з обслуговуванням в середині 1920-х рр. отримує розповсюдження. Особливо масштабним воно стає у Відні, де соціалістичний уряд розгортає широку політику будівництва соціального житла (Gemeindebauten). Застосовувався тип «hof» – трьох-чотирьохповерхові будинки, що утворювали своїм розташуванням замкнутий двір. Karl Marx Hof (арх. Карл Ехн, 1927-1930), вміщує 1 325 (за іншими джерелами 1318) квартир від 30 до 60 кв. м. з загальною площею 156 тис. кв. м. Взагалі було реалізовано 10 найбільших комплексів Червоної Відня налічували в цілому 11 570 квартир, в тому числі: Зандлейтн Хоф – 1587; Енгельсхоф – 1467; Карл-Маркс-Хоф – 1325; Карл-Зейц-Хоф – 1273; Мітлінгерхоф – 1136; Рабенхоф – 1109; Джордж-ВашінгтонХоф – 1084; Зідлунг-Фрайхоф – 1014; Ам-Лааер-Берг – 846; Вільдгансхоф – 82930. Як ці споруди, так і будинки більш скромного розміру тяжіли до традиційного для Відня планування з внутрішнім двориком «hof» [5].

У будинках, зведених після реалізації першої будівельної програми 1923 р. площа 75% квартир становила всього 38 кв. м, решта 25% пішли зовсім недалеко – 48 кв. м. Друга програма 1928 р підвищила цей показник суто косметично: тепер загальна площа більшості квартир становила 40 кв. м, менша частина мала площу від 49 до 57 кв. м. Характерно і те, що організація простору в нових віденських квартирах від Соціал-демократичної Партії відрізнялася традиціоналізмом. У невеликих квартирах загальною площею до 48 кв. м було всього дві кімнати: велика кухня, слугувала одночасно вітальною, і спальня. Зразок не потрібно було винаходити: так само з двох кімнат склалися квартири в довоєнних дохідних будинках, в яких жило більшість віденських робітників. При практичному втіленні програми 1928 р типове планування зазнала лише одна істотна зміна - кухня була виділена в окрему маленьку кімнату. Відсутність ванни та душу в новому житлі Червоної Відня компенсувалося активним розвитком комунальних служб, до яких належали громадські лазні, автоматизовані пральні, дитячі садки та дитячі майданчики, медичні та стоматологічні клініки, бібліотеки та лекційні зали. Правда похвалитися повним набором таких установ могли тільки найбільші житлові комплекси. Таким, наприклад, був символ Червоного Відня - знаменитий Карл-Маркс-Хоф, в якому на 5000 жителів припадало дві пральні, два дитячі садки, молодіжний гуртожиток, бібліотека, дитяча консультація, стоматологічна клініка, лікарня, аптека, пошта, а також численні кафе, магазини і зали зборів [5]. Лазні були далеко не в кожному комплексі, і багатьом жителям нових будинків Червоної Відня доводилося користуватися традиційними міськими лазнями.

Житлові комплекси з соціально-побутовим обслуговуванням зводилися й у Англії. У 1920-і – 1930-і рр. у роботі технічних відділів Лондонського графства починає використовуватися поняття «neighborhood units» – квартали з населенням від 4 до 10 тис. осіб й розподіленням побутових послуг у радіусі 10-15 хвилин пішки від центру.

Особливості реалізації авангардних концепцій в умовах розбудови житлової інфраструктури столичного Харкова та зовнішні впливи на формування концепцій/моделей.

Ряд авангардних концепцій і/або моделей житлових структур було сформовано протягом столичного періоду Харкова. Формування цих концепцій може бути розглянуто в контексті основних тенденцій соціалізації архітектурно-містобудівної західної практики і вибудовано в паралелі з етапами розробки цих концепцій в столичному Харкові. Етапи, протягом яких розроблялися концепції, можна умовно вистроїти у такій послідовності: некритичне запозичення західних буржуазних моделей («місто-сад»), спроби соціальної інноватики, натхненні класикою утопічного соціалізму (будинки-комуна як перевтілення фаланстеру); конструювання нових функціонально-просторових моделей як засобів реалізації соціальної доктрини (житлові комбінати); соціально-економічне винахідництво в контексті галузевого планування (соцмісто). Практична перевірка моделей, що створювалися на кожному з етапів, ставала стимулом для нових пошуків [1].

У 1923-1925 рр. для будівництва перших робочих селищ було залучено модель «міста-саду», що набула поширення в Європі й Америці. Зокрема, цю модель було застосовано Фордом для забезпечення кваліфікованих робітників на випадок економічної кризи. Модель «міста-саду», яку було створено соціологом-утопістом Е. Говардом на рубежі XIX-XX ст., znana архітекторам ще до революції та поселення якої функціонували в Західній Європі (Берліні, Дрездені, Дюссельдорфі, Летчворті, Харборні, Римі, Хілверсумі та ін.) у перші повоєнні роки надихала і українських радянських архітекторів [1, 3]. Перші кроки у житловому будівництві було зроблено при будівництві робочих селищ в Харкові в 1923 р. (одно-двоповерхові будинки від заводу ВЕК на Московському проспекті та вул. Плеханівській, будинки в селищах Червоний Жовтень і Червона Баварія). Центром такого поселення був, зазвичай, виробничий чи промисловий об'єкт, що забезпечував населення робочими місцями. Він визначав необхідну кількість робітників і службовців, був джерелом суспільно-культурного життя поселення.

В середині 1920-х рр. архітектори роблять перші спроби втілити в життя концепцію будинку-комуни, яка бере свій початок від ідей соціалістів-утопістів, перш за все Ш. Фур'є, про створення фаланстера, з максимальним усупільненням побуту. Концепція «будинку-комуни» робила рішучий крок до колективізації та індустріалізації побуту. В її основу було покладено ідею про максимальне вивільнення часу для особистісного саморозвитку. Необхідність в будівництві такого житла обґрунтовувалася гострою житловою кризою, умовами жорсткої економії коштів, а також необхідністю відмови від пережитків старого і переходу до нового побуту. Увагу було зосереджено на пошуку економічних планувальних рішень, що відповідали духу колективізму – мінімалістські житлові осередки без ванних кімнат, з загальними кухнями і санвузлами на поверсі (або з кухнями-нішами і індустріальними сантехнічними кабінами), зате з великими приміщеннями для колективних занять і культурного дозвілля. Прання, миття та приготування їжі виносилися в банно-пральні комбінати і фабрики-кухні, згруповані в окремий функціональний блок.

Період 1927-1934 рр. тісно пов'язаний з концепціями житлового комбінату і соцміста. З 1927 р. обсяги будівництва в СРСР різко збільшуються; можливості для цього створювала централізація управління і проектування в поєднанні з повним одержавленням виробничих потужностей. При всіх галузевих відомствах і великих промислових підприємствах створюються проектно-будівельні кооперативи. На цій новій організаційно-виробничій основі в к. 1920-х рр. Харкові починається масштабне будівництво «житлових комбінатів». Житлові комбінати, як і будинки-комуни, представляли собою великі комплекси, які об'єднували в єдиній структурі житло і підприємства побутового і соціально-культурного обслуговування – не тільки їдальні і фабрики-кухні, лазні і пральні, магазини першої необхідності, але також клуби, бібліотеки-читальні, дитсадки-ясла та школи.

Відмінністю концепції житлового комбінату від попередньої було нове розуміння цільового призначення. З процесів індивідуального розвитку, на яких було зосереджено проектування будинків-комун, увагу було перенесено на процеси суспільного виробництва. Житловий осередок став розглядатися як частина великого технологічного комплексу.

По-перше, щоб жінки нарівні з чоловіками були залучені у виробництво, їх треба було вивільнити від домашньої роботи – завдяки громадським їдальням, фабрикам-кухням, пральням, хімчисткам тощо. По-друге, держава прагнула взяти на себе важливу функцію виховання дітей – від ясел і дитячих садів, шкіл і будинків-інтернатів цілодобового перебування до технікумів і вузів. Відділення дітей від сім'ї і занурення їх в систему «наукового виховання» мали максимально прискорити формування нової людини, вільної від «пережитків капіталізму».

Послідовною реалізацією цієї програми повинні були сприяти житлові комбінати (комплекси «укрупненого житла»), які пропагувалися в журналі конструктивістів «Сучасна архітектура» (СА) [6].

Проектування і втілення житлових комбінатів у Харкові в 1925-і – 1930-і рр. має прямі аналогії з появою аналогічних об'єктів в Москві (1927-1930 рр.) і у Відні (1919-1934 рр., період так званої «Червоного Відня»). У столиці Австрії муніципальна влада, керована соціал-демократами, з 1919 р. приступила до реалізації своєї програми житлового будівництва. Початкові ідеї забудови ґрунтувалися на концепції міст-садів, але незабаром змінилися ідеєю будівництва «суперблоків» з загальними пральнями, дитячими садками, бібліотеками, майстернями і магазинами. За десять років в «суперблоках» було створено 65 тис. квартир; всього було побудовано десять великих комплексів – Зандлейтн Гоф; Енгельсгоф; Карл-Маркс-Гоф; Карл-Зейц-Гоф; Мітлінгергоф; Рабенгоф; Джордж-Вашингтон-Гоф; Зідлунг-Фрайгоф; Ам-Лааер-Берг і Вільдгансгоф [5].

Ідея «соціалістичного міста» була по часті перенесенням робочої схеми організації буття у житловому комбінаті на просторовий масштаб цілого міста. Це стосується цільової функції сприяння суспільному й особистісному розвитку, створенню «нової людини». З іншого боку, соціалістичне місто створювалося як додаток до промисловості, як «місто в системі єдиного народно-господарчого плану» (Б. Єрофалов) [7], як інфраструктурний, забезпечувальний об'єкт при виробництві. Подібність завдань підкреслювалася навіть назвою – житловий комбінат «Новий Харків», – яку початково мало селище ХТЗ Містобудівники та архітектори тут вирішували завдання раціонального розміщення на території міста об'єктів розподільчої системи та їх зв'язку з житлом, розрахункового розподілу (графіків руху, інтенсивності та ін.), питань достатньої кількості і потужності об'єктів обслуговування. Цей тип розселення і обслуговування при виробництві, став складовою частиною програми розвитку індустріального комплексу Харкова.

Таким чином, розбудова соціально-житлової інфраструктури столичного Харкова відбувалася не тільки під впливом авангардних радянських концепцій формування нової суспільної свідомості, а також і західних архітектурно-містобудівних концепцій.

У будівництві робітничих селищ була спроба реалізувати ідею міста-саду англійського соціолога-утопіста Е. Говарда і концепцію будинку-комуни, що бере свій початок від ідей перших соціалістів-утопістів. Відповідно до ідеї «міста-саду» було побудовано котеджні селища для робітників заводу «Електросила-1» на вул. Плеханівській і паровозного заводу на пр. Героїв Харкова. В середині 1920-х рр. у Харкові було споруджено 2 будинки-комуни, один з них на 2000 мешканців (1925 р., арх. В. Троценко). Це був багатосімейний будинок-гуртожиток коридорного типу з загальними кухнями і санітарними вузлами на поверхах.

У соціально-житловій інфраструктурі адміністративно-урядового комплексу знайшла застосування модерністська концепція житлового комбінату, створена ідеологами ОСА (Об'єднання сучасних архітекторів). Відповідно до цієї концепції, було побудовано житловий район за Будівлею Державної Промисловості. Освоєння території почалося з 1927 р., забудова складалася із 5ти – 7ми поверхових житлових будинків з розвиненим комплексом обслуговування. Серед них «Червоний промисловець» (1929–1930 рр., арх. С. Кравец), «Будинок Спеціалістів» (1934–1936, арх. Л. Лемиш), комплекс «Новий побут» (1929-1930 рр., арх. М. Покірний) та ін. Подібні типологічні моделі набули поширення також у Німеччині, Польщі, але найширше в Австрії у період «Червоного Відня».

При проектуванні індустріального комплексу на проспекті Героїв Харкова реалізовано модель соціміста, яка не має аналогів в Європі. Цю соціально-житлову програму була органічно поєднано з наймасштабнішою реалізацією урбаністичної моделі лінійного міста. Соцімісто ХТЗ побудоване за проектом групи архітекторів під керівництвом П. Альошина. Харківське лінійне місто виникло раніше відомих концептуальних пропозицій Н. Мілютіна, з якими воно має спільних попередників, зокрема відому модель лінійного міста для Мадрида А. Сорія-і-Мата.

Висновки:

1. Встановлено загальносвітові тенденції у містобудуванні та будівництві житла у 1920-і – 1930-і рр., суттєві для розуміння процесів, що відбувалися у будівництві столичного Харкова:

- соціалізація містобудування та архітектури житлових комплексів;
- залучення знань з інших видів наук (статистики, економіки, юриспруденції, соціології та ін.);
- перехід від одно-двох поверхових будівель до багатоповерхових будівель;
- прагнення до зведення дешевого житла, індустріалізація та стандартизація;
- залучення приватних капіталів до будівництва житлових комплексів;
- на початку 1930-х рр. розпочинається повсюдна стагнація архітектурного й містобудівного проектування (характер будівельних ініціатив змінюється у сторону більшої репрезентативності, а первинна роль житлового будівництва переходить до громадських споруд та об'єктів інфраструктури).

Відзначено також подібність між архітектурно-містобудівними концепціями: тяжіння до концептуальних рішень, близьких до «міста-саду» на початку 1920-х рр., та пошуки нової типології житла (іноді малогабаритного) з обслуговуванням; створення концепцій будинку-комуни та житлового комбінату.

2. У 1920-і рр. формування архітектурно-містобудівних концепцій в радянській Україні проходило у переклику з основними соціальними ідеями архітектурно-містобудівної практики заходу у такій послідовності: некритичне запозичення західних «буржуазних» моделей - «місто-сад», спроби соціальної інноватики, натхненні класикою утопічного соціалізму - «будинок-комуна» як перевтілення фаланстеру; конструювання нових функціонально-просторових моделей як засобів реалізації соціальної доктрини - «житлові комбінати»; соціально-економічне винахідництво в контексті галузевого планування - «соцімісто». Практична перевірка моделей, що створювалися на кожному з етапів, ставала стимулом для нових пошуків.

Література

- [1] Діденко, К.В. Соціально-житлові програми в архітектурі столичного Харкова (1917-1934) [Текст]: дис...канд.архітектури / К.В. Діденко. – Х., 2019. – 236 с.
- [2] Didenko C., Bouryak A., Antonenko N., Residential housing in Kharkov (Ukraine) 1920-1935. ZARCH Journal of interdisciplinary studies in architecture and Urbanism. Spain, 2016. № 5, pp. 68 – 85
https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&hl=uk&cites=9277670225027054670&as_sdt=5
- [3] Тельман И. Города-сады в Англии. Коммунальное хозяйство. 1922. №8-9.
- [4] Заливако А. Связь авангардной архитектуры Германии и Советской России. Moscow – Berlin: Interchanges and Heritage of the 20th Century
- [5] Борисенок М. Ю. Красная Вена для Красной Москвы. URL:
<https://cyberleninka.ru/article/v/krasnaya-vena-dlya-krasnoy-rossii>.
- [6] Гинзбург М. Я. Конструктивизм как метод лабораторной и педагогической работы. Современная архитектура. 1927. № 6
- [7] Ерофалов Б. Л. Постсоветский город. Киев; Тольятти: Издательский дом А.С.С; НИИТИАГ, 2002. 112 с.; 54 схемы; 14 илл.

[8] Вяземцева А. Г., Основные тенденции градостроительства стран Европы и Америки в 1920-1930-е гг. Советское градостроительство 1917-1941. Москва: Прогресс-Традиция, 2018. С.1003-1055.

[9] Радянське містобудування. 1917-1941. Кн. 1 і 2. [відп. ред. Ю. Л. Косенкова]. Москва: Прогрес-Традиція, 2018. 1491 с.

[10] Василенко Л. Г. Интернациональные взаимосвязи и их влияние на новаторскую архитектуру УССР в 1920-е, начале 1930-х годов: автореф. дис. на соискание степени канд. Архитектуры. Москва, 1991. 24 с.

[11] Смоленська С. О. Архітектура авангардного модернізму в Україні. Генеза та спадщина: Дис.... док..арх., Харків, 2017.

[12] Frampton K. Modern Modern Architecture: A Critical History / Kenneth Frampton. – London: Thames & Hudson Ltd, 1980. – 324 p.

References

[1] Didenko, K.V. Socio-Residential Programs in the Architecture of the Capital Kharkiv (1917-1934) [Text]: dissertation ....kand.architecture / K.V. Didenko. - Kharkiv, 2019. - 236 p.

[2] Didenko C., Bouryak A., Antonenko N., Residential housing in Kharkov (Ukraine) 1920-1935. ZARCH Journal of interdisciplinary studies in architecture and Urbanism. Spain, 2016. № 5, pp. 68 – 85

https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&hl=uk&cites=9277670225027054670&as_sdt=5

[3] Telman I. Garden cities in England. Communal economy. 1922. №8-9.

[4] Zalivako A. Connection of avant-garde architecture of Germany and Soviet Russia. Moscow - Berlin: Interchanges and Heritage of the 20th Century.

[5] Borisenok M. Yu. Red Vienna for Red Moscow. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/krasnaya-vena-dlya-krasnoy-rossii>.

[6] Ginzburg M. Ya. Constructivism as a method of laboratory and pedagogical work. Sovremennaya architectura. 1927. № 6

[7] Yerofalov B. L. Post-Soviet city. Kiev; Togliatti: A.S.S Publishing House; NIITIAG, 2002. 112 p.; 54 schemes; 14 illustrations.

[8] Vyazemtseva A. G., Main tendencies of urban development in Europe and America in 1920-1930-ies. Soviet urban development 1917-1941. Moscow: Prograss-Tradition, 2018. С.1003-1055.

[9] Soviet urban planning. 1917-1941. Books 1 and 2. Moscow: Progress-Traditsiya, 2018. 1491 с

[10] Vasilenko L. G. International interrelations and their influence on the innovative architecture of the Ukrainian SSR in the 1920s, early 1930s: author's thesis for the degree of Candidate of Architecture. Moscow, 1991. 24 с.

[11] Smolenska S. O. Arkhitektura avant-garde modernizmu v Ukrainy. Genesa ta spadshchina: Dis.... D.Arch., Kharkiv, 2017.

[12] Frampton K. Modern Modern Architecture: A Critical History / Kenneth Frampton. – London: Thames & Hudson Ltd, 1980. – 324 p.

EXPERIMENTAL PRACTICE PARALLELS IN THE HOUSING ARCHITECTURE OF THE WESTERN AND UKRAINIAN AVANT-GARDE**Didenko K.,**Associate Professor of the Department of Fundamentals of Architectural Design,
yekaterina.didenko@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2567-686X*O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

Abstract. The article is devoted to the parallels in the practice of experiments of the Western and Ukrainian avant-garde in the field of residential architecture of the 1920s and early 1930s, case study is Kharkiv early modernist residential architecture. The article examines the social and residential early modernist architectural concepts of the metropolitan Kharkiv as an example of a combination of avant-garde Soviet concepts of forming a new social consciousness and Western concepts of residential architecture. It was in the early 1920s that the issue of housing began to be included in political discourse. Architecture and urban planning were seen as the main tool for solving social problems, which in the following years would become a trend in Europe and the United States, as well as in Soviet Ukraine.

The study identifies the main global trends in residential architecture of the 1920s and 1930s and shows the peculiarities of the implementation of avant-garde concepts inspired by both global trends and Soviet narratives of creating a new person and a new society using architecture as an instrument. In the 1920s. the formation of architectural and urban planning concepts in Soviet Ukraine was in line with the main social ideas of the architectural and urban planning practice of the West in the following sequence uncritical borrowing of Western "bourgeois" models - "garden city"; attempts at social innovation inspired by the classics of utopian socialism - "house-commune" as a reincarnation of the phalanster; designing new functional-spatial models as a means of implementing social doctrine - "residential combines"; socio-economic invention in the context of sectoral planning - "social city". Practical testing of the models created at each stage became an incentive for new searches.

Keywords: residential architecture, social and residential concepts of the avant-garde, Ukrainian avant-garde, metropolitan Kharkiv.